

“Am constatat o indiferență a tuturor celor din jurul nostru față de situația în care am ajuns... A fost o constatare dureroasă...”
Interviu cu Liviu Beris (n. 1928)

Toți evreii din Herța au fost adunați, unii în sinagogi. Noi am nimerit în pivnița de la primărie, era foarte cald, era păzită de ostași, cu arma pusă...

Așa v-au adunat, fără să zică ceva... ?

Ne-au adunat fără nimic, așa... Era foarte cald. Ca să iei o gură de aer trebuia să stăm la rând, să ne apropiem de ușa pivniței... Și, când și când, câte un român își făcea pomană și ne aducea apă...

Care a fost totuși pretextul arestării?

Nimic, fără nici un fel de pretext... După care am fost duși, noi, cei din pivniță, la o sinagogă, toate sinagogile au fost umplute cu evrei, transformându-se într-un fel de închisoare...

Erați toată familia împreună?

Da, eram toată familia în aceeași sinagogă, era doar o bunică, ceilalți muriseră cu toții... Mai erau și alte rude, de ale părinților tatei mai ales, și, la un moment dat, a intrat un plutonier și a început să strige o listă și i-a scos pe toți cei care i-au strigat, au scos și din alte sinagogi... Și am aflat ulterior că au fost împușcați cu toții...

Credeți că erau considerați colaboratori ai regimului comunist?

Erau considerați... mai degrabă, să zicem, dacă unul a fost cârciumar pe vremuri și nu i-a dat unuia de băutură sau a avut vreun diferend cu cineva, era scos...

Adică, vreți să ziceți că listele au fost făcute de localnici?

Da, listele au fost făcute de niște localnici, unul a fost lăutar, altul a fost perceptor, lăutarul se chema Popescu, parcă-l văd și acum. Cel care era de la percepție era Chifu. Ei veneau și-i recunoșteau la figură pe cei care erau strigați ca nu cumva să spună că nu este cineva, deși nimeni nu s-a ascuns, nu se știa că se va întâmpla așa ceva, vă dați seama... Și, fără nici un fel de judecată, fără nici un fel de probleme au fost împușcați în două locuri... Cei mai mulți, cred că o sută, o sută și ceva, au fost împușcați lângă o moară, pe malul unei gârle, și ceilalți, care erau între 30 și 50, într-o curte... Chiar după aceea am aflat că o fetiță nici nu murise și au îngropat-o de vie...

În gropi comune?

În gropi comune, bineînțeles că acum mai există ceva pe acele gropi, un semn, mi s-a spus, eu n-am mai fost în Herța de atunci, darăștia au fost primele victime, un asasinat din acesta în masă, fără nici un fel de justificare, pur și simplu... Și, din păcate, am aflat că aceste lucruri s-au petrecut în foarte multe localități... Toate satele unde au fost găsiți evrei – unul nu a scăpat, toți au fost împușcați... în Basarabia, din câte am aflat după aceea, la fel, satele au fost curățate... Nouă, după aceea, ni s-a spus că putem pleca acasă...

Deci, a durat câteva zile?

Da, a durat câteva zile...

Cine vă hrănea, de unde luați apă...?

Nu țin minte, cred că nici nu mâncam, cred că, nu știu cum am făcut rost de o piatră, acolo, în sinagogă și îmi puneam capul pe o piatră, ca să dorm, era problema apei mai ales, nu a mâncării, dar nu rețin ce am mâncat în acele 2-3 zile... Vă pot spune doar atâta că văd și acum figurile celor care au fost strigați și au strigat prezent și s-au dus și duși au fost. După aia ne-am dus pe la casele noastre și în casă am găsit totul jefuit și ce nu s-a jefuit a fost vandalizat, distrus... Nu-mi puteam închipui că voi găsi într-un asemenea hal toate casele... Nu știu, și așa zice cu păcat cine a făcut aceste lucruri, soldați, vecini, localnici, nu știu cine, dar de jefuit a fost jefuit totul, culmea este că n-a rămas casă nejezuită, nici una... Au trecut vreo două-trei săptămâni, după care am aflat și ce s-a întâmplat și cu evreii din satele din împrejurimi...

Din zvonuri...

Da, dar, din păcate, zvonurile s-au confirmat, că ei n-au mai apărut... După care ni s-a dat dispoziție să ne adunăm și am fost deportați în Transnistria.

În acel interval de două-trei săptămâni ce v-ați gândit că se poate întâmpla cu evreii?

Nu știu ce mai gândeam atunci, dar în orice caz știam că numai lucruri bune nu se pot întâmpla...

N-ați avut în familie diferite planuri de a scăpa cumva...?

Nu, nici prin gând nu ne trecea să evadăm sau să plecăm undeva...

Să emigrați?

De emigrat nici nu se putea discuta. Dar altceva, din păcate, am constatat, cel puțin așa rețin eu...

Acest lucru îl constat cu fiecare interviu, înainte de toate acestea erau relații bune și după asta brusc se schimbă totul...?

Da, este poate interesantă, dacă vreți, comportarea de turmă, psihologia socială să știți că ar trebui studiată mai atent. Cred că instinctul acesta de turmă este destul de accentuat, iar, dacă vreți, poezia de civilizație care acoperă omul e destul de subțire și, la cel mai mic accent de răzuire, dispare... Parcă nu-mi explic de ce au fost foarte, foarte puțini oameni care să te întrebe dacă ai nevoie să te ajute cu ceva, din oamenii cu care erai în relații foarte bune... Până și relația de bună ziua nu mai era aceeași, era deja reținută, în aceste câteva săptămâni...

Dădeți bună ziua, dar nu vi se răspundea...?

Chiar dacă se răspundea era ceva foarte diferit, nu mai era acea ziua bună...

Dialogul dispăruse?

Exact, dialogul dispăruse... Astfel, în momentul când ni s-au dat dispoziții și am fost scoși din Herța...

Cu cât timp înainte ați fost anunțați?

Cred că... câteva ore. Nici vorbă să fie ceva ca să se spună. Ne-au scos, au făcut un convoi mare...

V-au spus să vă luați ceva cu voi?

Da, sigur, unii au putut să-și angajeze câte o căruță, alții au cumpărat chiar o căruță cu cai. Ai noștri, părinții împreună cu frații, au cumpărat împreună o căruță, au pus ce au putut în ea, de fapt ce a mai rămas, că practic nici n-ai mai avut ce pune...

Și bunica, tot în căruță?

În căruță, pe bunica, vă dați seama...

Sora dumneavoastră câți ani avea?

Era mică, avea cred că 4 sau 5 ani, da, 5 ani... Țin minte că eu am mers pe jos, că, vă închipuiți că nu puteau să intre toți în căruță, bunica, niște mătuși mai în vârstă, și am pornit spre Prut, spre Noua Sulița...

Ce vi s-a spus că se va întâmpla cu dumneavoastră?

Nimic, nici nu ne-au spus unde ne duc, nici un fel de indicator sau ceva, sub pază, și a început un periplu formidabil, ne duceau dintr-un loc în altul, pe praful acela, că vă dați seama, erau niște călduri mari... Și pe drumurile acelea prăfoase ale Basarabiei, ne purtau dintr-un loc în altul, până când am ajuns într-o localitate, Secureni, în acea localitate ne-au spus să intrăm în niște case care au fost ale evreilor care fuseseră deportați...

Cam câte zile a durat acest drum până la Secureni?

Nu v-aș putea spune, dar foarte mult, în sensul că ne duceau așa, pur și simplu ca să mai cadă...

Mergeați toată ziua?

Da, mergeam toată ziua și noaptea te lăsa într-un câmp și cădeai seara ca un animal...

Hrană și apă v-au dat?

Nu, nu-i interesa. Dacă aveai tu, dacă mai puteai face rost, bine, dacă nu, pe ei nu-i interesa. Nu interesa pe nimeni nimic... Țin minte că era mare secetă și, în momentul când am dat de niște apă pe urmele unei roți de căruță, cu ce bucurie am băut acea apă, era o senzație pe care și acum o țin minte, bucuria pe care am avut-o, că am găsit un pic de apă... Cam astea erau

condițiile... Și la Secureni nu ne-au lăsat decât vreo două sau trei zile și iar ne-au adunat pe aștia din Herța... Vă spun că ne indicaseră unde să stăm, în ce perimetru și atunci ne-au scos și ne-au dus tot pe jos, tot în condițiile astea de căldură fantastică...

Mureau oameni pe drum...?

Da,ureau mulți pe drum...

Îi îngropau...?

Nu, erau lăsați acolo, nici nu știu ce se întâmpla cu ei. Erău lăsați pe margine de drum, nu te lăsa să îngropi sau ceva... Erăi gonit în continuare de jandarmi... Nu știu câte paturi de armă am încasat fiecare, care mai îndrăzneam să rămănem în urmă...

Încercări de evadare nici vorbă...?

Nu. Erăi sigur mort dacă evadai, pentru că populația era foarte ostilă. De aceea nici nu au existat încercări de evadare din convoaie... Erăi mai sigur în convoi decât dacă fugeai din convoi. Ceva foarte curios, dar așa s-a întâmplat, populația Basarabiei, nu știu de ce și în ce condiții, dar era foarte ostilă... Cred că o propagandă bine dirijată din acest punct de vedere a determinat această comportare... Deci, am ajuns la Edineț. Acolo ne-au băgat într-un fel de târg de vite, la marginea orașului Edineț, după care, după vreo două zile, ne-au introdus într-o zonă, într-un perimetru delimitat, în casele evreilor care au fost deja deportati... Și, în Edineț, probabil din cauza că frontul nu s-a mișcat atât de repede cât s-a crezut, am fost ținuți. Acolo a început și exantematicul, a început foametea, n-aveai de unde, cine, ce...

Nu vi s-a dat nimic și nici n-aveați de unde cumpăra?

Nu, nu se asigura nimic... Noi mai aveam, că au avut părinții niște lucruri mai valoroase, fiindcă nu le ținuseră în casă și, unde le-au ținut ascunse, le-au găsit după aceea și am avut cu ce să mai cumpărăm, dar unii nu mai aveau nimic...

Hrana era procurată prin troc...?

Prin troc sau bani și, vă dați seama că oamenii, cât au putut să ia cu ei? Astfel încât în Edineț a început un preludiv a ceea ce avea să urmeze în Transnistria, noi nici nu știam unde ne duce, cum, nimeni nu știa nimic...

Deci ați stat tot în casele evreilor deportați?

Da, tot în casele lor, cu grămada, familii întregi în câte o cameră... După ce exantematicul a început să-și arate colții și păduchii și mizeria și tot ce vreți, în octombrie ne-au scos și ne-au transportat tot pe jos, spre Nistru. Nu știam exact unde ne duc, dar acum, deja pe drum, au început ploile și praful s-a transformat în glod, noroaiele acelor drumuri din Basarabia o să le țin minte cât voi trăi. Era un noroi lipicios cum nu vă puteți închipui, de-abia reușeai să scoți piciorul din noroi, cine rămânea în urmă era împușcat și asta-i partea tristă, că te uitai în urmă și erau oameni rămași morți, care fuseseră împușcați. Dar am mai văzut ceva îngrozitor, cum se repezeau țărani și dezbrăcau cadavrele și rămăneau cadavrele goale. Pe lângă faptul că ai văzut împușcările, vedeai și această scenă teribilă. Nu știu cum s-au putut transforma oamenii... să ajungă la așa ceva, nu-mi pot închipui...

Pe drumul de la Edineț spre Nistru ați mai reușit să luați acel car, căruță, ce era?

Da, a fost o căruță, dar ce mai, caii nu mai puteau trage. Ce să mai zic... nu se poate descrie toată scena... Cred că, dacă această scenă ar fi fost filmată, s-ar fi spus că nu e posibil să se întâmple așa ceva, ziceau că e făcută în mod special ca să ducă în eroare lumea. Era ceva... cred că nici Dante n-ar putea descrie o asemenea scenă... Oamenii, victimele erau transformate în animale, complet scoase din tărâmul omenesc și prigonitorii care și-au pierdut, cum să vă spun, orice urmă de omenie... Pe mine această scenă, pe care am văzut-o repetându-se, niște oameni în vârstă împușcați... că rămăneau în urmă, și oameni care veneau să-i dezbrace, asta-i una din scenele care nu pot fi descrise și care mi-a rămas pentru toată viața în memorie... După aceea am ajuns într-o comună, Corbu, nu departe de Atachi, și noaptea ne-au cazat, ne-au cazat vorba vine, ne-au băgat într-un vârf de deal la Corbu. Era ploaie, eram uzi leoarcă, eram plini de noroi, eram ceva, așa, ce nu se poate descrie... Toți, pe botul de deal. Și a venit înghețul în acea noapte. Și vă pot spune următorul lucru, țin minte cum îmi striga mama: "Să nu adormi, să nu adormi pentru că vei îngheța și mori" și tot timpul mă trezea, că-mi venea să adorm după o zi de chinuri...

Dimineața a fost ordinul de plecare, ne-am ridicat să plecăm și am în minte mereu scena aceea, a jandarmilor care dădeau în oamenii înțepeniți și care nu se mai mișcau... și ochii rudelor care trebuiau să-i părăsească pe botul de deal pe cei morți... Și la plecare, vreau să vă spun, erau acei ochi disperați, acei bocanci care dădeau în cei care au rămas pe botul de deal... și tot botul de deal, cum să vă spun, împetrișat de cadavrele celor înțepeniți. A fost o scenă, pe care, din păcate... am nopti când am coșmaruri... și mă trezesc cu o sudoare rece și văd această scenă și mă scol... și noaptea ceia n-o mai pot dormi... Câte n-am mai văzut pe urmă, dar scena asta tot nu-mi iese din cap.... Ei, așa am ajuns la Nistru... Eram într-un hal fără de hal în momentul când am ajuns la Nistru, nimănui nu-i mai trecea prin minte să ne mai jefuiască sau așa ceva, că eram ca niște arătări parcă veniți din altă lume... Și ne-au băgat pe niște poduri plutitoare...

Pontoane...

Așa... Și ne-au transportat peste Nistru și, cum ajungeai în partea cealaltă, că ajungeau câte puțini, nu s-a mai păstrat acel convoi de la Herța și s-au făcut convoaie mai mici și au început să ne ducă în interiorul Transnistriei. Deci, am trecut din Atachi spre Moghilev. Eram un grup din Herța, dar mai mic. La început, tot sub pază de jandarmi, ne-au dus într-o localitate, o văd și acum, am ajuns seara într-o localitate, Ozarinet, în care am înnoptat... După aceea, de la Ozarinet ne-au dus într-o localitate Lucinet, unde iar numai am înnoptat și acolo...

Unde dormeați noaptea?

Și în Lucinet și în Ozarinet am dormit în case din astea a rămășițelor de evrei de acolo.... Și după aceea ne scoteau și ne duceau mai departe, până când am ajuns de la Lucinet într-un sat, Hrumiuca. Vedeți ce bine țin în minte traseul... Și ne-au dus la marginea satului, la un colhoz al acestui sat, unde era un grajd și ne-au spus să intrăm în grajd și jandarmii după aceia au plecat. Au dispărut și am rămas în acel grajd din Hrumiuca...

Tot convoiul...?

Acel mic convoi, vă dați seama câți mai rămăseseră... Cred că eram în jur de o sută de oameni...

Dumneavoastră ați reușit să fiți încă toată familia împreună?

Da, am reușit să fim toți împreună...

Pe toate traseele astea cine o ducea pe sora dumneavoastră?

O ducea, aveam un unchi, cel mai tânăr frate al tatei, care era deosebit de puternic, nu numai pe ea o ducea, ducea băiețașul lui și pe ea, atât de puternic... îi ducea pe unul în spate, pe altul în față, mai schimbam, dar principalul el era...

Dumneavoastră duceați rucsac... ceva?

Aveam ceva în spate, dar nu mare lucru, vă dați seama că nu mai aveam nimic... Mi-au spus după aceia alți evrei, care au venit cu trenurile la Atachi, că ne-au văzut pe noi, ei credeau că văd niște arătări, nu le venea să creadă...

Mi-au spus și mie despre groaza unui convoi numit Edineț, dar eu credeam că este vorba despre evreii din Edineț, dar acum înțeleg că este vorba despre dumneavoastră...

Da, noi eram. Noi nu ne mai simțeam oameni, curgeau păduchii pe noi... Am fost învățat de mic să fiu un om curat, dar eram ceva... nu... nu poate fi descrisă transformarea omului în animal. Asta e ceea ce vă pot spune... Deci, grupul acesta Edineț a pierdut extraordinar de mulți oameni pe drum. A fost acea noapte de la Corbu, împușcările de pe drum, mai erau care mureau așa, din mers...

La Hrumiuca erau ucraineni?

Numai ucraineni... Și acolo, nu știu cum să vă zic, tot cu niște bani... ce au putut, s-a dus tatăl meu și a aranjat, la o ucrainencă, să ne scoată, dacă tot nu mai era pază, să intrăm în sat... Și ne-au dat o camera. Nu știu cum, s-au apucat unchii mei și au făcut un prici (un fel de pat) și au făcut acel prici pe care dormeam 11 persoane, dar eram fericiți că aveam unde să stăm, pentru că începuse iama... Și am avut mare noroc că era un câmp, un câmp de pelin, nu departe de Hrumiuca. Și mama și cu mătușile, fiecare avea repartiția muncii, se duceau și culegeau pelinul, era pelin uscat și parcă le văd cum veneau cu pelinul grămadă pe spinare și aveam cu ce face focul în cameră și ne încălzeam ca să nu murim de frig...

Dumneavoastră vă duceați după pelin?

Nu, nu, pentru că în ultima parte a drumului, după ce ajunsesem în Transnistria, mi-au degerat picioarele, unii spuneau că nici n-o să mai pot merge. Eram cu dureri îngrozitoare și norocul meu a fost cu o bătrână ucraineană care, de acolo de la Hrumiuca, a venit chiar acolo în grajdul acela de la început și a venit de la ea de acasă cu niște ceară de albine, cu ceva, mi-a pus niște comprese din astea și am început din nou să merg, dar foarte greu am reușit să încep să merg din nou. Și acum am urme ale acestor degerături și, ca atare, nu puteam merge și țin minte că zăceam... Cred că, dacă mă apuca mai devreme treaba asta, aș fi fost împușcat și eu, n-aș fi putut să merg. Dar am avut acest noroc că eram aproape de Hrumiuca și atunci m-a salvat această bătrână ucraineană... Dar la Hrumiuca eram în perspectivă de a muri de foame și tata și cu fratele lui mai mic s-au dus să vadă dacă nu se poate să stăm la Moghilev, că știam că se poate sta și acolo... S-au dus pe jos, pe drumuri ascunse, să nu dea de soldați. Au ajuns la Moghilev, au văzut despre ce este vorba, din rezervele pe care le aveau ei au cumpărat o căruță și doi cai, au venit tot pe drumuri din astea ascunse și ne-au luat, vă dați seama că n-au încăput toți în căruță, eu eram pus în căruță, că eram bolnav...

Dar la Hrumiuca cât timp ați stat?

Pot să vă spun, ca un punct de reper, că în noaptea de Anul Nou dintre '41 și '42 eram la Hrumiuca și rețin această treabă pentru că ucraineanca la care stăteam a venit la ora 12 de noapte și ne-a adus o colivă și parcă țin minte și acum ce grozavă mi s-a părut acea colivă din grâu în noaptea de Anul Nou...

Dar ce mâncați la Hrumiuca?

Ce puteai să iei, în principal era mămăliga. O cumpărai de la ucraineni sau schimbai pe ceva, haine, dădeai tot, numai să ai ce mânca... Vă dați seama și de condițiile de igienă, 11 persoane într-o cămăruță de țară, știți foarte bine că ucrainenii n-o duceau chiar așa grozav sub regimul sovietic...

Am înțeles că n-aveau nici wc-uri?

Nu exista așa ceva, astea erau condițiile. Astfel am plecat la Moghilev, tot așa pe drumuri ascunse, am evitat orice fel de întâlnire cu orice fel de autorități și am ajuns acolo. Era un haos fantastic, că ne-am dat de acum seama despre ce e vorba, respectiv ei, părinții... Am ajuns acolo, încă nu se instituise ghetoul, cred că la sfârșitul lui ianuarie am ajuns acolo, după care eu m-am îmbolnăvit de tifos exantematic...

Imediat?

Imediat după ce am sosit la Moghilev... cred că după o lună... că era deja primăvara...

Acolo unde v-ați cazat?

Am stat într-o casă a unor evrei localnici din Moghilev, pe o stradă, parcă văd și acum, Armianskaia îi spunea, dar nu mai exista nimic, evidență, ceva, nimic, totul era haos. În felul ăsta am reușit să ajungem la Moghilev fără să se știe cine, ce...

Nici la Hrumiuca nu erau autorități?

Nu, nimic, ne-au lăsat acolo – supraviețuiți dacă puteți... Când m-am îmbolnăvit eu de exantematic, am fost luat și dus la un așa-zis spital. Spital care avea niște paturi, e adevărat, dar nu aveau medicamente, nimic... Parcă văd și acum, era un doctor, Danilov îl chema, care ne încuraja că o să trecem, dar n-avea ce să ne dea... Tifosul exantematic se caracterizează prin faptul că ajungi la un stadiu în care, prin faptul că ai temperatură atât de mare, intri în delir, nu mai știi ce-i cu tine... Eu, cel puțin, până am ajuns la acest stadiu, am văzut că tot mureau, cine era mai slab de inimă murea, țin minte că aveam un vecin de pat, era un domn mai în vârstă, Herdan îl chema, era rudă cu acel Herdan care avea moară mare în București, era un tip foarte optimist, glumeț, ne făcea să râdem și pe noi, cât de amărâți eram. Dar în momentul când am ajuns și eu în delir și, când m-am trezit, mi s-a spus că murise, intrase și el în delir și n-a suportat... Ce vreau să vă spun e că după ce am trecut prin boală eram așa de slăbit încât nu puteam să mă ridic în două picioare, umblam în patru labe, asta era...

Nu vă puteați ridica...?!

Nu, sub nici o formă... Și țin minte că au venit părinții cu o cotigă cu două roți, să mă ia de la spital. De fapt, cotiga era folosită și pentru transportul cadavrelor... Morții erau transportați la țințirim și erau îngropați în gropi comune. Nu era groapă pentru fiecare om... Țin minte, cred că după o lună, nu puteam decât să merg în patru labe, e o amintire, mă văd și acum cum umblam în coate și în genunchi. Cu toate că toată familia își lua de la gură ca să-mi mai dea mie ceva, ca să mă refac, foarte greu m-am refăcut... Ei, după ce mi-am mai revenit, nu v-aș putea spune cum,... s-a instituit ghetoul la Moghilev, exact nu v-aș putea spune la ce dată. Odată cu instituirea ghetoului i-au deportat pe localnici, din Moghilev, adică localnicii evrei au fost duși spre Bug, iar pe noi ne-au încercuit în ghetou, țin minte și acum, ne-au făcut o serie de străzi și am ajuns într-o casă cu încă o familie pe strada Rîbnaia, numărul 3, țin minte și acum...

Vă duceau la munci forțate?

Sigur, te luau la munci forțate. Am fost luat și eu la muncă din asta forțată, în afara ghetoului, după ce m-am refăcut... Se construia un pod peste Nistru, între Atachi și Moghilev și rețin faptul că acolo îți dădea și ceva de mâncare. Ce-ți dădea de mâncare, era apă fiartă în care erau presărate fire de mălai, fire, nu așa, asta era mâncarea și nu știu de ce îi spunea lumea gir...

La munci forțate mergea și mama dumneavoastră?

Nu, nu, mama nu, numai bărbații, cum să vă spun. Era cum te prindea, era ca și cum ai fi prins la arată cu arcanul... Dar, în același timp, mai erau și niște treburi mai organizate, în sensul că era o fabrică numită turnătorie, care făcea tot felul de unelte, treburi din acestea și era condusă de un inginer evreu, Egendorf îl chema, originar din Rădăuți, la care lua numai meșteri meseriași... Eu nu eram nici un fel de meșter meseriaș ca să pot lucra și, totuși, erau niște ateliere comunale în care se lucra tâmplărie, treburi din acestea care erau necesare pentru primărie. Nu știu, am avut eu noroc că m-am dus la acela care conducea aceste ateliere, luați-mă ca să am și eu ce mânca. Eram copil și un tâmplar care m-a zărit zice: "Îl iau eu ca ajutor de tâmplar". Și am intrat la aceste ateliere comunale și cât de cât aveam acest gir asigurat...

La atelier era tot această mâncare?

Da, tot acel gir. La aceste ateliere comunale nu eram plătiți cu nimic, eram fericiți că nu mai trebuia să mergem la alte munci forțate în afară și faptul că ni se dădea acel gir, care la atelierele comunale era cu acele fire mai frecvente...

Să înțeleg că, dacă stăteți acasă, mâncați și mai prost?

Vă dați seama, la Moghilev a fost la un moment dat o situație foarte interesantă, erau unii care se descurcau mai bine, știu eu, puteau să facă unele schimburi cu ucrainenii nu știu ce făceau, dar se descurcau...

Erau veniți mai recent, poate...

Cei care au venit cu trenurile au adus totuși mai multe lucruri cu ei, mai multe bunuri... Noi eram cei mai bătuți de soartă... Erau unii care au reușit să se introducă în așa zisele structuri. Fiecare lagăr sau ghetou avea niște structuri organizatorice și cei care răspundeau de toți evreii în fața legiunii de jandarmi... era un birou, așa-zis de coordonare a muncii, hai să-i spunem... și acest birou de coordonare avea un comitet de conducere, cu un conducător al coordonării... Tatăl meu, la un moment dat, țin minte că era foarte revoltat, că un conducător al acelui birou, Danilov îl chema, fratele celui medic, care se comporta foarte bine, ei, el însă se comporta ca o adevărată coadă de topor și pentru că îl cunoștea dinainte ca avocat, n-a avut ce face și s-a dus și i-a spus că se comportă ca un imbecil, așa ceva, nu știu exact cum i-o fi spus, dar fapt este că domnul respectiv s-a dus și l-a reclamat la legiunea de jandarmi și a doua zi a fost ridicat, el și cu încă 15 persoane și n-am știut deloc unde a fost dus, practic toți considerau că n-o să-l mai văd niciodată... Asta a fost prin aprilie '43... Și, în tot acest timp de care vă spun, foarte mulți oameni nu aveau ce mânca și, știți cum se desfășura procesul de dispariție, la un moment dat îi vedeai că erau slabi, slabi, slabi, numai pielea și oasele și deodată îl vedeai cum se umflă și devine roșu la obraji și știai precis, știai, tu, care vorbeai cu el și era și el conștient că într-o zi sau două moare... Știți că am avut un astfel de caz, am vorbit cu un băiat care a murit de față cu mine...

A murit chiar în fața dumneavoastră?

Da, vorbea cu mine și a murit, dar știa și el, știam și eu că gata, ăsta-i ultimul stadiu... Nu vă spun ce multă lume a fost secerată sub forma aceasta a flămânzirii propriu zise, în același timp trebuie să știm că îl acestei organizări au fost oameni care o făceau pe așa-zisa poliție evreiască în cadrul ghetoului, erau și așa-zișii guarzi evrei care erau direct oamenii legiunii de jandarmi. Era totul foarte complex. De exemplu... chiar și în cadrul jandarmeriei erau oameni și oameni... S-au făcut foarte multe deportări. Din Moghilev, mai departe, erau trimiși oamenii la Peciora. Peciora era un lagăr pe Bug, noi știam de-acum că, de fapt, Peciora era un lagăr direct de moarte, acolo s-au înregistrat, de fapt, și cazuri de canibalism...

N-aveau ce mânca deloc...?

Nu... Și țin minte că te prindea de pe stradă, așa cum erai și, la un moment dat, ni s-a spus că o să vină să ia și tinerii de la atelierele comunale și să ne ascundem, dar culmea este că cine a trecut să ne spună să ne ascundem era un plutonier de jandarmi, pe numele Roiban, zice "Măi copii, ascundeți-vă, să știți că o să vină și pe la voi"... El venise odată mai înainte și se lucrase la tâmplărie ceva pentru dînsul, avea o figură de om cumsecade. Se vedea după el și, după aceea, în una din zile, ne-am trezit că s-a făcut că are treabă pe acolo, dar, de fapt, ca și cum n-ar fi spus cuiva... Și, țin minte ca acuma, eu cu încă un băiat am coborât în canalele subterane ale Moghilevului printr-un capac și am intrat într-o mizerie crâncenă și am stat ascunși acolo până în noapte... Cu toate că nu știu cine le-a spus de noi, au și tras, dar n-au îndrăznit să intre în mizerie și așa am scăpat, trenurile cu deportați au plecat și noi am scăpat... Așa s-a scris istoria... Deci, vedeți că au fost, chiar și în rândul jandarmilor, oameni și oameni...

Și invers, din rindul poliției evreiești...

Sigur, erau mai răi ca jandarmii. Dar în același timp existau jandarmi care executau dispoziția, te prindeau în afara ghetoului, aveau voie să te împuște. Unii făceau asta și au împușcat oameni găsiți în afara ghetoului, alții nu făceau... Pe mine, de exemplu... Am fost prins în afara ghetoului... trebuia... M-am dus să fur sfeclă, ca să avem ce mânca și am fost dus la legiune și în mod normal, prin dispoziție, trebuia să fiu împușcat. Am fost scos din celulă și am încasat o mamă de bătaie, dar, bătându-mă, m-a scos și m-a dat afară din legiune și, în loc să fiu împușcat, am fost numai bătut. Dacă aș fi fost un prostănac, să zicem, nu-mi dădeam seama că de fapt ăla m-a salvat... E adevărat că m-a bătut, țin minte și acum cizmele în fund. Adică vreau să spun că alții au fost împușcați și cunosc cazuri de oameni care au fost prinși în afara ghetoului și au fost împușcați... Vedeți că nu pot să țin minte totul, dacă nu era chestiunea asta și uitam că am fost la furat sfeclă, să aduc acasă ca să avem ce mânca, că m-ați întrebat ce mîncam... V-am spus ce se putea face ca să poți să ai ceva să mănânci, mai ales pentru cei care nu aveau cu ce schimba sau cumpăra... Da, și, v-am spus, tatăl meu a fost luat și dus, prin octombrie, deci, tot '43. Odată ne-am trezit că cineva ne-a spus că tatăl tău a fost adus la legiunea de jandarmi, cum, în ce fel, dar a fost adevărat, a fost adus în pază la jandarmi și de acolo i-au dat drumul în ghetou. Și, grămadă toți: "ce s-a întâmplat, tată?", "unde ai fost?", cutare, cutare... A fost dus la lagărul de muncă de la Nicolaev, lagăr nemțesc și ne povestea că, acolo, el vorbea germana bine și ofițerul medic german l-a luat la infirmerie și ăsta a fost norocul lui... La un moment dat erau lucrările spre terminare și acest ofițer german i-a spus, "tu – erau numai ei doi, zice – tu ai încredere în careva dintre ai voștri?", și tata zice "depinde", "sînt – zice – vezi că sunt și între voi informatori care transmit tot ce se întîmplă la voi în lagăr"... Zice, "uite ce se întîmplă, lucrările se termină și lagărul va fi lichidat, așa că, dacă poți să fugi, spune la cei în care ai încredere că sigur nu te vor trăda, că la ora cutare în punctul cutare nu va fi sentinelă"... Tata a mai anunțat vreo 11 oameni, în care a avut încredere, toți mai tineri decât el, și au fugit, au fugit spre partea română, bineînțeles, că așa cum erau ei îmbrăcați, au fost imediat depistați de jandarmii români, care nu i-au împușcat, ci i-au luat și i-au dus la Odessa la Curtea Marțială... Și, țin minte, bătrânul cum îmi spunea că îi duceau acolo pe treptele alea celebre de la port, pe care eu le-am văzut numai în filme, probabil Curtea Marțială era pe acolo... Și acolo duși, în fața unei curți militare, au început să-i întrebe ce, cum... și tata, fiind cel mai în vârstă, a vorbit el, zice, sunt cutare, am fost în cutare locuri, etc, etc. și am fost salvat de un ofițer german și sunt convins că n-o să fiu ucis de ofițerii români, în armata căreia am luptat și și-a deschis cămașa și și-a arătat rănile, pe care le-a

avut de pe front și era un ofițer mai în vârstă și zice unde ți-e familia, în loc să zică altceva a trecut direct la... i-a întrebat pe fiecare unde-i este familia și fiecare a spus de unde a fost luat și așa ne-am trezit că a fost adus sub pază, ca să nu fie omorât, cu el la Moghilev, ca să fie adus la familie...

A scăpat întâmplător...?

Da, pur și simplu a avut noroc. Și ofițerul român s-a comportat la nivelul celui german... Ce vreau să vă spun e că cel mai mare pericol este să generalizezi. Nu-i voie să generalizezi. Este cea mai mare eroare, în nici o populație nu poți să întâlnești oameni la fel, peste tot ai variabilitate. Ai și buni, ai și răi, ai și mai puțin buni, bineînțeles că toți alcătuiesc o medie, dar n-ai voie să generalizezi. Acesta este motivul pentru care eu, ca persoană, nu concep să zic că cutare sau cutare au dres... Pot să spun X sau Y au dres și au făcut, nu poți însă să generalizezi despre un popor, despre un grup și nici despre o familie, în fiecare familie există variabilitate... Și în decembrie a venit ordin de repatriere pentru cei din Vechiul Regat. Vechiul Regat a fost considerat Dorohoi și de data aceasta Herța a fost considerată că face parte din Vechiul Regat și a fost sub lista celor care trebuia să fie repatriați și, vă dați seama, în decembrie am fost deparazitați, nu știu ce, și băgați în trenuri de marfă.

Cum credeți că ați reușit să supraviețuiți în lagăr?

De fapt, v-am spus, practic, cum am supraviețuit... Dar, uneori stau și eu și mă întreb cum... Și ceea ce vă pot spune sigur este că am rămas tarat. Psihic, eu nu mă consider complet refăcut nici acum... Supraviețuirea fizică – da, v-am spus... Niște treburi dintre acestea care... nu știu, am avut norocul să fiu luat la acele ateliere, să nu fiu prins când mă duceam să fur de pe un câmp de cartofi sau sfeclă, să aibă părinții mei niște rezerve din care au putut să asigure o perioadă mai lungă supraviețuirea... E foarte greu de spus, uneori este inexplicabil prin câte poate trece omul... e foarte greu de spus cum poate supraviețui omul cu sfeclă, cu gir... Vă spun, pâinea... pâinea era ceva ce... eu o să țin minte cât voi trăi. În momentul când ne-am urcat în vagoane, ca să fim repatriați, ni s-a dat niște pâine... pâine adevărată, nu ceva... și acest lucru se reține... Eu, și acum, am rămas cu un obicei, este teribil pentru mine când cineva aruncă firimiturile de pâine, mi se pare că e un sacrilegiu, mi-e și rușine uneori...